

УДК 821.161.2 Жил(045)

К. Г. Сардарян

ОЗНАКИ СИНКРЕТИЗМУ В «ПОЕМІ ПІСЕНЬ» ІРИНИ ЖИЛЕНКО

У статті проаналізовано ознаки синкретизму в «Поемі пісень» Ірини Жиленко, що відбито в композиційних особливостях твору, художніх образах, модифікації напрямів. Крім того, охарактеризовано сюжетну лінію, образну систему твору; декодовано авторські кольороназви та знаки-символи.

Ключові слова: композиційні особливості, мотив, образи, колористика, знаки-символи, синтез, синкретизм.

І. В. Жиленко залишила помітний слід в українській літературі другої половини ХХ – початку ХХІ ст., збагативши її багатьма високохудожніми творами. Її перу належать два десятки поетичних збірок, а також книга спогадів «Номо feriens». Доробок письменниці є унікальним явищем в історії української літератури, оскільки містить посутньо різні твори як за жанром, так і за стильовими особливостями.

Творчість І. Жиленко привертала досить пильну увагу критиків і літературознавців. Окремі аспекти її творчого доробку розглядали такі відомі автори, як Д. Дроздовський, М. Жулинський, О. Забужко, Р. Корогодський, М. Коцюбинська, А. Макаров, М. Сулима, Л. Тарнашинська, Г. Штонь та інші. В цілому, в українському літературознавстві чимало досліджень, присвячених творчості мисткині, зберегли актуальність. Слід зауважити, однак, що повне дослідження творчості, аналітичне узагальнення і систематизація даного матеріалу на сьогоднішній день відсутні. Окремих наукових праць, присвячених дослідженню поезики та стилістики поетичних і прозових текстів І. В. Жиленко ще не було, крім того, мистецька спадщина письменниці буде завжди актуальною, оскільки вічними залишаються принципи милосердя, добра, правди, які проголошувала Ірина Жиленко у своїх творах.

Мета нашої наукової розвідки полягає у визначенні художньої своєрідності та з'ясуванні характеру поєднання елементів романтизму, модернізму та постмодернізму в «Поемі пісень» Ірини Жиленко. Для досягнення поставленої мети передбачаємо розв'язання таких основних завдань:

- з'ясувати композиційні особливості твору Ірини Жиленко, а саме: особливості авторської свідомості, стильові домінанти тощо;
- вивчити коло ключових мотивів у творі;
- проаналізувати образну систему «Поеми пісень»;
- декодувати колористику та знаки-символи твору;
- охарактеризувати специфіку інтертекстуальності;
- визначити суголосність ідеї та назви твору І. Жиленко книзі Старого Заповіту – «Пісні пісень»;
- розглянути ознаки синкретизму в «Поемі пісень».

Актуальність нашої розвідки пов'язана з необхідністю осмислення поетичного доробку авторки, а саме «Поеми пісень», яка, на жаль, й досі не привернула уваги дослідників.

Із книги «Ярмарок чудес» (1982 р.) звертає на себе особливу увагу «**Поема пісень**» – видатне явище в історії української літератури, проте не оцінене належним чином. У творі авторка розкриває тему страдницької долі жінки-матері, проводячи паралель з Пречистою Дівою. Мисткиня возвеличує образ жінки з немовлям,

І. Жиленко ототожнює цей образ з образами Пречистої та Вітчизни. Для авторки жінка-мати – найвищий прояв земної краси, доброти, світла, тепла, жіночості:

...А ще приходять жінки з немовлям.
Та, що розмивши небесами стелю,
приходила колись до Рафаеля.
З тієї жінки почалась земля.
Така тендітна і така всесильна.
Коли – роса. А іноді – гроза.
Із глибини віків виносить сина.
З тієї жінки почалась краса [2, с. 240].

І. В. Жиленко «Поєму пісень» присвятила своїй бабуні Христі, твір у своїй композиції синтезує вірші та прозу, оскільки до кожного розділу додаються прозові коментарі бабусі Христі. Одна сюжетна лінія твору (любовний трикутник Марусі Соловейвни, Романа Бурлаки, багачкої доньки Вусті) переривається авторськими відступами (філософськими, дидактичними), коментарями бабусі. Сюжетна канва поеми має реальну життєву основу – мова йде про безталанну покритку Марусю, зраду, нещасне кохання. Передаючи оповіді бабусі, поетеса прозову мову наближає до віршованої. У «Поємі пісень» присутні вкраплення народних пісень, релігійних величань, замовлянь:

Ой нащо ж я льон ростила, простирадла ткала?
Ой нащо я синім шовком прошви вишивала?
Розстеляла шлюбну постіль вузенько-близенько.
Розкинулася біла постіль – як в чужую землю [2, с. 228] – весільна пісня;

«Радуйся, Боже! Веселися, Боже наш, над нами!»

Пані протопопша кіньми площу минає.

Сипле у сніг гостинці

вбогому дитинству.

А дитинство за кіньми аж хекає.

А собаки брешуть,

а кози мекають.

А я стою, роззявивши рота, серед тієї парафії:

Яке колоритне рам'я в голоти!

Яка етнографія! [2, с. 223] –

опрацьована колядка, яку мисткиня використовує для відтворення в іронічному ключі «високого» соціального становища «протопопші»;

«Величаєм тя, живодавче Христе,

плотію хрестившагося в водах йорданських! [2, с. 230];

«...Величай, душе моя, честнійшую горніх воїнств

Діву Пречистую Богородицю...» [2, с. 232] – величальна пісня

Янголи зойкнули і сховались за хмарку.

Вискочило бісенятко з розбитої чарки –

симпатичне таке бісеня,

на ріжках віночок засохлий –

і серед білого божого дня

підкралося до Явдохи.

Та як гаркне їй у самісіньке вухо:
«Во ім'я, отця і сина, і святого духа
Закохайся, раба Божія Явдохо,

в сусіду свого, рудого Митроху» [2, с. 223] – замовляння.

Використовуючи фольклорні елементи, авторка не відтворює їх достовірно, а змінює, вибираючи з молитов, обрядових пісень чи замовлянь найхарактерніші деталі, опрацьовує їх варіанти. Зазначені фольклорні жанри надають текстові сугестивної тональності, допомагають досягти архетипної образності.

У поемі широко відображено народні звичаї, традиції, обряди, картини народного життя: «Водохреща у нас святкувалося завжди на Дніпрі. Із криги вирубували величезного хреста, встановлювали його на березі і обливали буряковим квасом. І горів той хрест так, аж сніг ставав червоним наокіл. А тоді дівки прикрашали його ялиною, стрічками й рушниками. По обидва боки ставилися крижані столи, теж облиті квасом. На столах, звісно, печене й варене» [2, с. 236];

«Піп у нас був, хай Бог простить, скажений. Особливо над покритками лютував. Которі багатіші, то задобряли, а бідних заставляв відробляти на своєму полі та ще круг церкви на колінах повзати...» [2, с. 223].

Українського національного колориту надають творові народні прислів'я, приказки, прикмети, що часто вживаються в поемі: «як ні поля, ні корівки – піду в прийми до горілки», «будем жити – не тужити, дулі янголам сучити та горілку пити, в ній чортів топить...», «людям свято, а ти – / ще й лоба не перехрестив» [2, с. 222];

Влізла баба шилом в торби і перини.

Переворушила комори і скрині.

З Варки на Одарку, з Насті – на Параску.

Ця – кива до чарки, та – до хлопців ласа.

А ота – захланько, в хаті – як у пустці.

З Дуньки – та на Маньку. А тоді й до Вусті... [2, с. 227];

Гадала дівка – усе їй дасться.

Бо ж і багачка, бо ж і бідова.

Бо сім кіп хлопців чередою...

Гадала дівка, що якось буде.

Її вкохає, а ту – забуде,

І на весіллі таке творила!

І реготала, і дуріла.

Не на добро це! – казали люди. –

Добра не буде з такого гуду» [2, с. 227], – вони створюють певний емоційний фон, також виступають елементами образності.

З чумацької пісні «Над річкою бережком» авторка вводить у текст поеми останні рядки, не змінюючи:

«Як я долі не знайду –

До шинкарочки зайду.

Гей-гей, забуду біду!» [2, с. 222].

У канву твору мисткиня вплітає коліскову, яку Марія співає синові:

Коло млина, коло броду

два голуби пили воду.

Вони пили, вуркотіли,

ізнялися – полетіли.

Крилечками стрепехнули,

про кохання пом'янули [2, с. 240] – уривок української народної пісні «Коло млина, коло броду» [6], відтворений без змін.

«Поємі пісень» І. В. Жиленко надала національного колориту, у творі спостерігаємо синтез літературного, міфологічного, що демонструють специфічна форма розповіді (з перших рядків поеми коментатором подій, що викладені прозовим текстом, виступає баба Христя, далі оповідь продовжується від імені самої авторки) та образи, характерні для творів фольклорних жанрів (балад, казок). Тут ми знаходимо попа, чаклунку Секлету, янголів, нечисть, дівчину-покритку, козака, шинкарку, крука (птаха, що символізує біду, смертельну небезпеку).

Навіть в описі життєвих, побутових ситуацій у Жиленко присутні мовні формули, характерні для фольклорних жанрів. Так, наприклад, Вустя, привертаючи до себе кохання Романа, вдається до використання замовляння:

«Я шавлію пересію,
руту пересаджу,
таки свого миленького
к собі перенаджу.
Я шавлію пересію,
руту пересмичу,
а до себе миленького
таки перекличу!» [2, с. 228].

Жаданий результат навіювання забезпечують акцентуація повторів бажаного та методичні дії, що супроводжують усталені вислови, тому це навіювання – приворот, сприймається як ритуальне дійство. Проте за насильство над волею Романа та сльози покритки-Марії Вустя отримує покарання: одруживши на собі парубка, не приверне його до себе ані багацькою скринєю, ані магічними діями і накладе на себе руки. Роман, зрадивши кохання, не здобуде щастя, «піде під кригу». Стосовно Марії, поетеса використовує прийом недомовленості: «А Марія вродила сина під церквою (до церкви не пустили, бо гріх!) та й пішла додому...» [2, с. 238]. Авторка наводить паралель між дівчиною та Пречистою:

Спочатку була земля.
І в кінці була земля.
І жінка несла по вулиці немовля.
По такій горі високій,
де кінчалася земля,
де уже за третім кроком
починавсь
Чумацький Шлях,
у розвіяній зорею
позолоченій киреї
йшла по хмарі, синій-синій,
загортала в полу сина.
А внизу, назустріч диву,
славив хор Пречисту Діву [2, с. 238].

Залучення цитатності активізує культурну складову твору; зазначені інтертекстуальні вкраплення розширюють контекст поеми, використовуючи елементи постмодерністської естетики (запозичення образів, явне та приховане цитування, авторське опрацювання фольклорних жанрів), авторка створює унікальний твір.

Образи Марії та Пречистої авторка поєднує в один. Покритка-Марія спокутувала свою необачність (яку навіть гріхом назвати складно, оскільки щиро покохала

запроданця-Романа) стражданнями, через них очистилась. У світогляді поетеси жінка з дітям – найвища цінність, тому вона дівчину-покритку підносить до найсвятішого образу. Переплетенням образів двох Марій мисткиня стирає межу між образом небожительки та образом пересічної дівчини:

Така тендітна і така всесильна.

Коли – роса. А іноді – гроза.

Із глибини віків виносить сина.

З тієї жінки почалась краса [2, с. 240].

Персоніфіковані явища природи: «жива вода», «розмовляючий та співаючий вітер», «співаюча ріка», «вітер хату замітає», «Дніпро – невесела ріка» – свідчать про емоційний та психічний стан ліричних героїв, демонструють тяжіння авторки до одухотворення світу. У тексті твору залучено порівняння героїні з твариною або рослиною, з оточуючим світом неживої природи, що свідчать про єдність людства з природою:

Я ж як річка, молода.

Сильна й чиста, як вода [2, с. 228].

У тексті твору, як і у всій творчості мисткині, зустрічається традиційна для фольклору кольорова палітра: «біла постіль» – символ подружніх стосунків, чистого кохання; «білесенький рушник» – символ чистоти, родинного затишку (за українською національною традицією білий колір виступає символом невинності, чистоти, радості); «синій шовк» – символ вірності, довіри, «сині васильки» – у весільних обрядах та піснях символізують дівочу ніжність, довіру, красу життя; «стіна золотая» – авторка проводить асоціативну лінію із золотою кліткою, в якій опинився Роман Бурлак, промінявши її на кохання; «золота суконька» (золотий – символ духовного багатства, святості, в зазначеному контексті символізує багатство); «чорна хустка», в яку вдягнена Пісня, свідчить про драматичне закінчення оповіді; «червона розпечена короґва» (у мисткині це кольорово-емоційний, синтетичний образ), притулена до серця Марії, відбиває складні відчуття: душевні страждання та фізичні тортури вагітної дівчини, яким піддали покритку Роман, піп та людський осуд (за словником-довідником «Знаки української етнокультури», червоний – неоднозначний колір, з одного боку – це символ любові, з іншого – страждань, в національній традиції – «шматок червоної тканини, вивішуваний уранці після шлюбної ночі, якщо молода виявлялася незайманою» [1, с. 295]), «білий камінь» – характерний символ-образ замовлянь, в українській народній традиції символізує Всесвіт [1]. Кольористика «Поєми пісень», як і загалом будь-якого художнього твору, репрезентує асоціативну авторську інтерпретацію образів, символів, героїв, характерів, характеристик, виступає додатковим немаловажним аспектом віддзеркалення дійсності. Використання знаків-символів, якими є кольоро-назви, синестетичні образи, являє одну з ознак поезики символістів.

У «Поєми пісень» оригінальність творчої майстерності І. Жиленко полягає в поєднанні фольклорної стихії, що домінує в творі та проявляється на рівні мотивів, образів, сюжету, лексичних засобів, поезики модернізму, а саме, його течії – символізму (використання знаків-символів, що відбивають глибокі психологічні ситуації). Крім того, назва та ідея твору мисткині суголосні назві книзі Старого Заповіту – «Пісні пісень», авторство якої традиційно приписують царю Соломону, а також алегоричним образам. Старозаповітська «Пісня пісень», на думку гебраїстів, не лише являє собою зразок любовної лірики Соломона та Суламіфі, а й розкриває закодовані образи Вишнього – Соломона, народу – Суламіфі, відбивають любов Господа до народу. Ми не зупинятимемось на детальному аналізі неперевершеної «Пісні пісень», проте зауважимо, що алегоричний характер властивий і образам

«Поєми пісень» Ірини Жиленко – Пречистої, покритки-Марії, Вітчизни, які, як ми вже зазначали вище, зливаються в один. Подібною алегорією авторка возвеличує образ жінки-матері, наділяє її святістю. Назва твору української поетеси корелює з назвою біблійного твору. На нашу думку, обираючи подібну назву для своєї поеми, авторка мала на меті акцентувати вищість першорядних для неї постулатів: недоторканність жодного з трьох образів. Сплундрована дівчина встане з колін, її «проміне лиха година», вона здобуде щастя в материнстві; Пречиста Діва уособлює багату, плодючу землю, що є символом Батьківщини. Синтезовані образи Пречистої, дівчини-покритки, Батьківщини злилися в один образ Пречистої Диви, який І. Жиленко номінує першопрчиною всього суцього на землі та прогнозує невмирущість.

Отже, в «Поємі пісень» виявляємо ознаки синкретизму, що простежуються на композиційному, стильовому, образному рівнях. У творі мисткиня використовує елементи романтизму, модернізму та постмодернізму, які гармонійно поєднуються. Ірині Жиленко властива позиція романтиків, що простежується в прагненні авторки наблизити зображуване до ідеалу, відкидаючи неприйнятне в картинах реальної дійсності. Крім того, як і в романтиків, спостерігається синтез жанрів, посилення авторської оцінки зображуваного через коментарі, використання виняткових / значимих образів та сюжетів, що допомогло авторці створити актуальний, сучасний і разом з тим символічний твір. Активне використання колористики, знаків-символів, конфлікт між добром та злом, привернення уваги до почуттів героїв – виявляють основні ознаки модернізму «Поєми пісень». Естетика постмодернізму в зазначеному творі спостерігається у поєднанні різних стилів (гумористичного: образ пані протопопші; сентиментального: образ страдниці – покритки-Марії) та використання інтертекстуальності. Перспективи подальшого дослідження полягають у здійсненні повного системного аналізу цього неперевершеного твору.

Список використаної літератури

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. Жайворонок. - Київ : Довіра, 2006. – 703 с. ; Zhaivoronok V. Znaky ukraïnskoi etnokultury : Slovnyk-dovidnyk / V. Zhaivoronok. – Kyiv : Dovira, 2006. – 703 s.
2. Жиленко І. В. Євангеліє від ластівки: Вибране з десяти книг / І. В. Жиленко; ред. рада : В. Шевчук та ін.; упоряд., вступ. ст та бібліограф. А. М. Макаров. – Харків : Фоліо, 1999. – 544 с. ; Zhylenko I. V. Yevanheliie vid lastivky: Vybrane z desiaty knih / I. V. Zhylenko; red. rada : V. Shevchuk ta in.; uporiad., vstup. st ta bibliohraf. A. M. Makarov. – Kharkiv : Folio, 1999. – 544 s.
3. Жиленко І. Homoferiens : Спогади / І. Жиленко ; передм. М. Коцюбинської. – Київ : Смолоскип, 2011. – 816 с. ; Zhylenko I. Homoferiens : Spohady / I. Zhylenko ; peredm. M. Kotsiubynskoi. – Kyiv : Smoloskyp, 2011. – 816 s.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова та ін. ; Буковин. центр гуманітарних досліджень. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с. ; Leksykon zahalnoho ta porivniialnoho literaturoznavstva / za red. A. Volkova ta in. ; Bukovyn. tsentr humanitarnykh doslidzhen. – Chernivtsi : Zoloti lytavry, 2001. – 636 s.
5. Сардарян К. Г. Епістолярії Ірини Жиленко в біографічному та історико-культурному контексті / К. Г. Сардарян. - Донецьк : Ноулідж, 2014. – 216 с. ; Sardarian K. H. Epistolarii Iryny Zhylenko v biohrafichnomu ta istoryko-kulturnomu konteksti / K. H. Sardarian. - Donetsk : Noulidzh, 2014. – 216 s.
6. Пісні Явдохи Зуїхи [Електронний ресурс] / упоряд., передм. та прим. В. А. Юзвенко та ін. – Київ : Наукова думка, 1965. – 810 с. - Режим доступу : <http://toloka.to/t65914> ; Pisni Yavdokhy Zuikhy [Elektronnyi resurs] / uporiad., peredm. ta

прым. V. A. Yuzvenko та in. – Kyiv : Naukova dumka, 1965. – 810 s. - Rezhyim dostupu : <http://toloka.to/t65914>

Стаття надійшла до редакції 22.04.2016

K. H. Sardaryan

THE SIGNS OF SYNCRETISM IN THE «POEM OF SONGS» BY

I. ZHYLENKO

*The authoress reveals a tormented soul of the woman's and mother's fate comparing it to one of Saint Mary's. The artist in words, I. Zhilenko equals this image with one of Saint Mary and Homeland. The image of mother-woman is perceived by the authoress as the utmost manifestation of the beauty of the earth as well as kindness, fair light, warmth of a heart and womanhood. The images of Mary and Saint Mary are seen by I. Zhilenko as a single image. Mary-Pokrytka (*pokrytka - seduced and abandoned girl who gave birth to a child) redeemed her carelessness which is hard even to call a sin as she truly loved a betrayer Roman, by sufferings that eventually purged her. The authoress' view of the world presupposes that a woman with a child is the highest value – she elevates an image of a girl-pokrytka and compares it to the holiest image.*

The authoress does not use folklore elements directly – she modifies and diversifies them. A present work by Zhilenko demonstrates the synthesis of literature and myth, which is evidenced by a specific structure of a narrative, images inherent in folklore works (ballades and tales). Citationality activates cultural aspect of the work; elements of intertextuality make the context wider through the use of post-modernistic esthetics (image borrowing, direct and hidden quotation). Creative artistic mastership of I. Zhilenko lies in her ability to combine the folklore which dominates the poem and which is manifested at the level of main ideas, images, plot, lexical means, and poetics of modernism in particular of symbolism (which is a period of modernism). The title and the main idea of the work is in tune with the title and allegoric images of one of the Old Testament books which is «The Song of Songs». It is widely considered to be written by Solomon. In «The Song of Songs» the author harmoniously combines the elements of romanticism, modernism and post-modernism. Iryna Zhilenko is an adherent of romanticism, which is manifested in her eagerness to idealize the image, leaving all the unacceptable behind the description of reality. Moreover, like all the romanticists, she combines different genres, actively gives her personal estimation to the things described using commentaries, exceptional/meaningful images and stories. All the above-mentioned have enabled the author to create a topical yet symbolic piece of folk work. The active use of coloristics, symbolic signs, the fight between good and evil together with much attention paid to the fillings of main characters are the features of modernism used in «The Song of Songs». Post-modernism aesthetics is traced in the combination of different styles: humorous one (the image of protopope's wife) and sentimental one (the image of Mary, pokrytka-martyr) as well as the use of intertextuality.

Key words: *compositional characteristics, motifs, images, color, signs, symbols, synthesis, syncretism.*